

НАПРЯМ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Коваленко Н. Д.

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна*

РЕАЛІЗАЦІЯ ОЦІНКИ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЛЮДИНИ В ПРОСТОРІ ЗАСОБАМИ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Дослідження фраземіки літературної мови та діалектного українського мовлення дає змогу виділити одиниці різного та однакового типів, проаналізувати взаємозв'язки цих двох форм вживання мови, виявити загальнонародне і місцеве, з'ясувати семантичні особливості та структурні можливості власне діалектних фразем, які дуже довго можуть зберігати слова-компоненти із затемненою семантикою.

Актуальність дослідження народних сталих виразів зумовлена все більшим зацікавленням дослідників сучасними проблемами національного самоусвідомлення та самовираження, поцінуванням інформативної достатності народної фразеології у вивченні світобачення українців, кодів образності, вербальних засобів виявлення емоцій та експресії.

Мета пропонованого дослідження – за допомогою семантичного, структурного та психолінгвістичного аналізів виявити й схарактеризувати можливості фразеологізмів із компонентом *дати* в реалізації оцінки переміщення людини в просторі. Матеріалом дослідження послуговували фразеологічні словники літературної мови та українських говірок з різних територій України.

Метод суцільної вибірки лінгвістичних фактів уможливив урахування не тільки лексикографічних даних, а й матеріал, який знаходимо в ілюстраціях до словникових статей; використання методу структурно-семантичного моделювання, запропонованого В.М. Мокієнком в ареалогії (раніше опрацьованого ним для типологічного та етимологічного аналізу) [7], дозволило сконструювати фразеосхеми, за якими генеруються численні ряди фразем.

За нашими спостереженнями, фразеосемантичне поле „Переміщення людини в просторі” має такі семантичні ряди: ‘бігти, втікати’, ‘пробігти велику відстань’, ‘падати вниз головою’, ‘пірнути у воду’, ‘лежати’.

Багатством вербалізації образно-емоційних відтінків значень вирізняються фраземи, які позначають поняття ‘бігти, втікати’. У цьому

семантичному ряді вдалось виділити 4 структурно-семантичні моделі (ССМ).

За ССМ „дати + іменник на позначення швидкого пересування швидко бігти, втікати” побудовані такі фрази: літературної мови – *давати/дати ходу, дати дмухача, давати/дати тягу* [12, с. 212], *дати лиги* [12, с. 222], *давати/дати (врізати) драла (драпака, дьору і т. ін.)*; західнополіських говірок – *дати джору, дати джосу* [1, с. 88], *дати драла, дати драпа* [1, с. 90]; бойківських – *дати драла, маху дав* [8, I, с. 204], *драпака дати, дмухача дати* [2, с. 50]; подільських – *дати драпака, дати драпа* [5, с. 110], *дати навтікача, дати драла* [5, с. 100], *дати дьору* [5, с. 124], *дати тягу* [5, с. 364]; *дати стурчака* [5, с. 349]; буковинських – *дати/давати джосу (джьосу, чосу)* [11, с. 83]; волинських – *дати пьори* [4, с. 50]; нижньонадніпрянських – *давать тягу* [13, с. 31], *дать драчка* [13, с. 33]; східнослобожанських – *давати дралала* [10, с. 80], *давати драпа* [10, с. 88]. Фраза *дати драла* [5, с. 214] може вживатися зі значенням ‘приспішитися’, а *дати сторчака* – ‘впасти’ [5, с. 349], що підтверджує тезу про високий рівень варіації семантики одиниць на різних територіях. Зауважимо, що компоненти таких одиниць здебільшого мають затемнену семантику, а тому в лексичних словниках говірок окремо декодифікують сталі вирази без пояснення значення слів *драла, драпа, дьору, лиги* та ін.

Іншу образну основу мають фрази зі значенням ‘бігти, втікати’ з компонентом *ноги*: в літературній мові – *дати ногам знати* [12, с. 222]; подільських говірок – *дати ногам знати* [5, с. 226]; буковинських – *дати ногам знати* [11, с. 84]; лемківських – *дати ногам знати* [9, с. 71]; нижньонадніпрянських – *дать ногам знать* [13, с. 33], що побудовані за ССМ „дати + ногам + дієслово на позначення розуміння, усвідомлення чогось = бігти, втікати”.

Тотожну номінацію процесу швидкого пересування мають вирази: літературної мови – *давати/дати волю ногам* [12, с. 204]; подільських говірок – *дати ногам волю* [5, с. 225]; буковинських – *дати ногам поля* [11, с. 85]; середньополіських – *давати волю ногам* [3, с. 119] утворені за ССМ „дати + ногам + іменник зі значенням відсутності обмеження = бігти, втікати”. Отже, *поле* у світобаченні носіїв говірок усвідомлюється як вільний простір. Схожий образ лежить в основі фрази з бойківських говірок *дати дрібними* [2, с. 53], яка побудована за ССМ „дати + прикметник на позначення невеликих за розміром людських кроків = бігти, втікати”.

У говірках Поділля побутує фраза *дати жару ногам* на позначення поняття ‘утікати’ [5, с. 125], у середньополіських зафіксовано *дати жару* 1) ‘дуже сварити когось’; 2) ‘енергійно танцювати, працювати’ [3, с. 69], що засвідчує вживання образного

конкретизатора *жар* для передавання інтенсивності дій, рухів, тому що гаряче облікає і людина не може його тримати чи торкатися.

Сталі вирази нижньонадніпрянських говірок – *давай Бог ноги* [13, с. 31] і середньополіських – *давай, Бог, ноги* [3, с. 119] образно виражають значення ‘чимдуж тікати’. Зауважимо, що в цій моделі компонент *дати* вживається у формі наказового способу й образність будується на звертанні до Бога допомогти у швидкій втечі.

Семантичний ряд ‘пробігти велику відстань’ представлений лише однією фразею, декодифікованою у фразеологічному словнику літературної мови *дати марафон* [11, с. 222], у говірковому мовленні схожих одиниць не виявлено, ймовірно, через «іншомовність» компонента *марафон*.

Фраземи літературної мови *давати (ловити, хапати і т. ін.) / дати (зловити, вхопити і т. ін.) сторчка* (рідше *сторчаки*, рідко *стовбула*) [12, с. 214], західнополіських говірок – *дати норчка* [1, с. 109], *дати шльопака* [1, с. 132]; подільських – *дати сторчка* [5, с. 349] належать до семантичного ряду ‘падати вниз головою’. Фразама західнополіських говірок *дати нурку* [1, с. 109] представляє ряд ‘пірнути у воду’ й засвідчує вживання діалектизму в складі вислову, а в подільських говірках фіксуємо *піти нурца* зі значенням впасти ‘впасти’.

Семантичний ряд ‘лежати’ презентований фразею подільських говірок із компонентом *дати* – *дати ногам спокій* [5, с. 226]; побутування виразу *дати спокій* зафіксовано в говірках Чернівецьчини зі значенням ‘припинити стосунки, перестати втручатися в чийсь справу’ [11, с. 76].

Отже, фразеосемантичне поле „Переміщення людини в просторі” складається з 5 семантичних рядів, у межах яких є активно вживані фраземи з компонентом *дати*. Аналіз уможливив виділення структурно-семантичних фразеомоделей; найбільш численним є семантичний ряд ‘бігти, втікати’. Різні аспекти народного буття, а особливо образна оцінка переміщень людини в просторі – основа невичерпного джерела фразеотворення, в процесі якого взаємодіють мовні, логічні та психологічні фактори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв’язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін-Луцьк, 2003. 176 с.
2. Демський М.Т. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика* :зб. наук. праць. Київ, 1987. С. 45–61.

3. Добролюжа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир, 2010. 404 с.
4. Кірілкова Н.В. Словник волинської фразеології. Острог-Рівне, 2013. 192 с.
5. Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський, 2019. 412 с.
6. Корзюнок М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика* : зб. наук. праць. Київ, 1987. С. 62–267.
7. Мокиєнко В.М. Проблемы ареального описания восточнославянской фразеологии. *Сравнительно-типологические исследования славянских языков и культур. К IX Международному съезду славистов* : сб. ст. Ленинград, 1983. С. 40–53.
8. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 част. Київ : Наукова думка, 1984.
9. Ступінська Г.Ф., Битківська Я.В. Фразеологічний словник лемківських говірок. Тернопіль, 2013. 464 с.
10. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник східно-слобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 2002. 263 с.
11. Фразеологізми та паремії Чернівецьщини: матеріали до словника / укл.: Г. Кузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці, 2017. 352 с.
12. Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн. / укл.: В. М. Білоноженко та ін. Київ, 1993. 984 с.
13. Чабаненко В.А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2001. 201 с.

Коломійчук К. М.

магістр, випускниця філологічного факультету
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
 вчитель російської мови та літератури
Одеський приватний навчально-виховний комплекс
«Загальноосвітня школа-ліцей «Просвіта»
м. Одеса, Україна

ТОПОНІМИ ТА ГІДРОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ КРАЮ

Звичайно, частіше за все в українських народних піснях ми зустрічаємо топонім *Україна*. Лише у переліку назв пісень в обраній для аналізу збірці він зустрічається 36 разів. Частіше за все у цих піснях